

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE

Geneza orașului premodern Timișoara carolină

- Rezumatul tezei de doctorat -

Coordonator științific
Prof. univ. dr. Rudolf Gräf

Autor
Sandra Cristina Hirsch

Cluj-Napoca 2015

Cuprins:

Argument

Introducere

Metodologie și surse

Istoriografie

Capitolul 1. Începuturile

1.1 O istorie a granițelor retrasate. Banatul și Timișoara ante 1716

1.1.1 Drumul cetății din Centru către Est

1.1.2 Asediul cetății. Reîntoarcerea din Orient la periferia Occidentului

1.1.3 Câștigarea luptei diplomatice. Premisele instaurării administrației

1.2 Asediul trupelor austriece asupra cetății Timișoara

1.2.1 Situația cetății în pragul asediului

1.2.2 Asediul

1.2.3 Urmările asediului

1.3 Geneza unui sistem administrativ special

1.3.1 Ordine și atitudini ale autorităților centrale

1.4 Colonizările

1.4.1 Colonizarea Banatului

1.4.2 Colonizarea Timișoarei: cum au ajuns noii locuitori în orașul de pe Bega

1.5 Construcția identității urbane

1.5.1 Cetățeni germani versus cetățeni rascieni

1.5.2 Drepturile și obligațiile cetățenilor

Capitolul 2. Orașul-reședință în epoca premodernă. Funcțiile
Timișoarei caroline

2.1 Teoria centralității și a funcționalității

2.2 Funcția militară

2.3 Funcția administrativă

2.4 Funcția economică

2.5 Funcția religioasă și culturală. Între toleranță și catolicizare

Capitolul 3. Spațiul urban în Timișoara carolină – geneza orașului baroc. Modele de reconstrucție urbană și instituțională

3.1 Evoluția așezării în secolele IX-XVII

3.2 Orașul Timișoara la începutul secolului al XVIII-lea

3.3 Amprenta habsburgică citadină. Aradul și Oradea

3.4 Amprenta habsburgică instituțională. Belgradul

Capitolul 4. Viața la oraș. Timișorenii de acum 300 de ani

4.1 Strataturi sociale și mobilitate în Timișoara carolină

4.2 Studiu de caz: elitele

4.2.1 Conducătorii și consilierii civili și militari ai Administrației provinciale

4.2.2 Magistrații și consilierii primăriei orașului Timișoara

4.2.3 Elita bisericească

4.3 Studiu de caz: evreii – dimensiunile toleranței *intra muros*

4.4 Orășeni, cotidian și extraordinar

4.4.1 Primăria: între scrierea istoriei și a proceselor-verbale

4.4.2 Coordonatele spiritualității timișorene. Biserica, școala și procesiunile

4.4.3 Sănătatea și morbiditatea, spitalul și farmacia

4.4.4 Timișoara – *Grab der Deutschen*? Mortalitatea și cimitirul

4.4.5 Judecata, stâlpul infamiei și răufăcătorii

4.4.6 Lumea localurilor de epocă: exces de alcool, lăutari și biliard

Capitolul 5. Sfârșit și început de lume

5.1 Războiul

5.2 Epidemia de ciumă

5.2.1 Măsurile impuse de Viena

5.2.2 Timișoara și ciuma. Reguli, lazarete și medici

5.2.3 Cotidianul și extraordinarul în vremea ciumei

5.2.4 Eliberarea de flagel. Timișoara și pietatea barocă

5.3 O privire în viitor

Considerații finale

Bibliografie

Anexe

Cuvinte-cheie: *Timișoara, secolul al XVIII-lea, istorie urbană, reconstrucție culturală, colonizare, tablou urban, Habsburgi.*

Subiectul lucrării noastre de doctorat este istoria Timișoarei în zorii modernității, în primele decenii ale administrației austriece (1716-1740). În urma războiului austro-turc din anii 1716-1718, Banatul va fi cucerit de armatele imperiale și transformat într-o provincie supusă direct suveranului Carol VI și forurilor aulice vieneze (Camera Aulică și Consiliului Aulic de Război). Orașul Timișoara, centru al Banatului din epocile anterioare, va suferi un asediu finalizat în toamna anului 1716. De acum înainte, urbea va fi organizată și reconstruită după planurile noii stăpâniri, păstrându-și rolul de oraș-reședință al provinciei. Delimitarea temporală pe care am ales-o include în limitele sale momentul cuceririi cetății otomane și se finalizează cu renașterea simbolică a orașului după epidemia de ciumă. Evoluția sa în această epocă scurtă este încetinită de evenimentele din 1737-1739, motiv pentru care ne oprim la anul 1740.

Scopul nostru principal este de a arăta cum ia naștere, cum se formează un oraș distrus de un asediu care reprezintă și momentul schimbării unei forme de stăpânire cu alta. Vrem să aflăm care sunt modalitățile și procedeele de reconfigurare a unui oraș, cine sunt „constructorii” acestuia și despre ce tip de oraș premodern este vorba în cazul Timișoarei caroline. Pentru că tratăm prima perioadă de după cucerirea austriacă, este nevoie să ne întrebăm care este raportul dintre continuitate și schimbare în cazul subiectului nostru: ce se păstrează din epoca otomană și ce noutăți aduce cu sine guvernarea apuseană. De asemenea, la final vom observa cât de mult a fost amprentată Timișoara de primii ani ai administrației habsburgice și dacă a fost și aceasta la o scară mai mică un laborator de experimente ale stăpânirii.

O vastă bibliografie i-a fost dedicată Banatului secolului al XVIII-lea, care cuprinde și referiri importante la Timișoara. Cu toate acestea, fondurile de documente inedite păstrate în arhiva timișoreană sunt un bogat material care poate aduce la lumină noi informații. De aceea am ales să ne bazăm cercetarea pe aceste surse și să clădim pornind de la ele povestea orașului Timișoara carolină.

Primul capitol al lucrării noastre este o bază pentru demonstrația ce va urma. Începem cu o scurtă trecere în revistă a evoluției politice a provinciei Banat și a orașului Timișoara, din Evul Mediu până în anul 1716. Aici notăm evenimentele importante, prefacerea relațiilor între marile puteri europene cu interese în sud-est și cum au influențat ele trasarea granițelor. Ne mai interesează ce schimbări produce dominația otomană în orașul de pe Bega. În al doilea subcapitol

tratăm asediul cetății din august-octombrie 1716, căruia îi alăturăm și descrieri ale Timișoarei, pentru a stabili cadrul nostru de pornire – situația cetății în acel moment și ulterior la finalul asediului. Subcapitolul al treilea (Geneza unui sistem administrativ special) dorește să clarifice tipul de conducere impusă în Banat, caracteristicile și scopurile sale, „creatorii” care stau în spatele sistemului. În plus, am analizat primele ordine de la nivel central referitoare la provincie, pentru a descifra planurile și atitudinile cuceritorilor relative la populația supusă. sunt o bază ce ne va permite la final să notăm în ce măsură s-au putut realiza aceste planuri. Am observat că o parte a cuceritorilor cetății devin și „creatori”, organizatori, conducători ai noului oraș. Următorul subcapitol este dedicat procesului de colonizare, cu scurte noțiuni despre mișcările populației imediat după 1718 și despre cele trei valuri ale colonizării Banatului. Continuăm cu încercarea de a reda dimensiunile aventurii celor care aleg drumul spre aceste meleaguri îndepărtate ale Casei Arhiducale, în speranța unei vieți împlinite. Ne interesează în special locurile de origine ale viitorilor cetățeni ai Timișoarei. Pentru asta am utilizat informațiile din registrul cetățenilor pe care le-am materializat într-o hartă interactivă (localizarea originilor acestora). Capitolul introductiv se încheie cu un studiu al procesului de formare al identităților în primii ani ai Timișoarei caroline, așa cum reiese el din documente. Timișoara carolină este, din punctul de vedere al organizării sale interne, un oraș cu o conducere semiautonomă, prin instituția magistratului (primarul german și cel rascian). Am constatat cum geografia urbană dictată de autorități (stabilirea în linii mari a zonelor de reședință ale supușilor în funcție de etnie și confesiune) a dus la formarea a două entități principale în rândurile timișorenilor din secolul al XVIII-lea: orașenii în majoritate germani și catolici ce rezidau în Cetate și cei ce locuiau în suburbii, majoritatea lor necatolici, denumiți tot cetățeni. După cum am descifrat din documentele acestei perioade, cele două entități sunt conștiente una de cealaltă.

Capitolul al doilea, *Orașul-reședință în epoca premodernă. Funcțiile Timișoarei caroline* oferă o dublă perspectivă asupra mai multor aspecte ale acestei așezări. Pe de-o parte, demonstrăm faptul că Timișoara anilor 1716-1740 se încadrează în tipologia orașelor premoderne, mai precis reprezintă categoria orașelor-reședință (conform teoriilor centralității și funcționalității). Un oraș se diferențiază de satele din aceeași perioadă adesea doar prin elemente calitative, iar nu prin numărul de locuitori. O categorie specifică epocii premoderne este reprezentată de numeroasele orașe fortificate, care înlocuiesc vechile cetăți medievale; aici includem așa numitul „oraș ideal” realizat după planșetă. Conform unor specialiști, tipic pentru

epoca premodernă este răspândirea orașelor-capitală sau a orașelor-reședință, care devin subordonate factorului politic, decisiv în funcționalitatea respectivei așezări. Astfel, fiind subordonate direct autorității supreme, orașele construite acum în stilul baroc, cu scopul preamării Curții, dispun în primul rând de sedii administrative, și de o societate al cărei strat superior este alcătuit din funcționari de rang înalt, militari în grad avansat și fețele bisericești. Timișoara secolului al XVIII-lea este reconstruită și refacută pentru a deveni reședința provinciei și cel mai important oraș al Banatului. Considerăm că principalele roluri asumate de oraș prin tipologia sa sunt cel militar, administrativ, economic și spiritual. De aceea, scopul aici este să analizăm pe rând felul cum își îndeplinește Timișoara aceste funcții și să observăm în ce măsură urbea este un punct central al provinciei. Pe de altă parte, această demonstrație arată, implicit, care este evoluția orașului din prisma istoriei instituționale, militare, economice sau religioase. În acest sens, capitolul al doilea lărgeste cadrul general pe care se vor sedimenta alte viitoare date mai concrete, pe care se vor putea face studii de caz.

Capitolul al treilea, *Spațiul urban în Timișoara carolină – geneza orașului baroc. Modele de reconstrucție urbană și instituțională* este gândit pentru o cât mai bună circumscriere a detaliilor din viața urbană de acum 300 de ani. Configurația Timișoarei sau caracteristicile sale arhitecturale și urbanistice sunt în perioada carolină în profundă transformare, proces continuat în epoca tereziană, finalizat la începuturile secolului al XIX-lea cu terminarea fortificației și a Domului, rezultatul fiind un adevărat oraș baroc. Până atunci, însă, elemente ale cetății turcești supraviețuiesc, sunt reparate, mutate, dărâmate, „conviețuind” parțial cu noile clădiri. De pildă, aspectul Cetății și al suburbiilor în 1716 nu este același cu cel din 1730 sau 1740. Transformarea fizică este continuată de primii pași de transformare a mediului, prin modificarea traseului Begăi sau asanarea mlaștinilor. Folosindu-ne de hărți deja publicate și interpretate de specialiști reușim să redăm parțial aspectul Timișoarei de început de secol. Modelul de reconstrucție materială și instituțională al orașelor cucerite de la otomani este aplicat și altor așezări, motiv pentru care încercăm o comparație a Timișoarei cu Belgradul, Aradul și Oradea. Despre un oraș cu adevărat baroc se poate vorbi în cazul cetății de pe Bega doar la finele secolului, căci în primele decenii există doar niște prime semne ce prevestesc configurația sa ulterioară.

Capitolul al patrulea – *Viața la oraș. Timișorenii de acum 300 de ani* – reprezintă punctul culminant al efortului de a reda tabloul urban în cât mai multe detalii inedite și surprinzătoare. Scopul acestuia este de a răspunde la întrebările *cine* sunt locuitorii urbei, cu *ce* se ocupă și *unde*

se regăsesc? Capitolul începe cu o prezentare a stratificării sociale a orașelor premoderne europene, pentru ca, pe baza sa să alcătuim structurile proprii Timișoarei caroline. Acestea cuprind personajele de viță nobilă „importate” de pe teritoriile Casei de Austria care ocupă primele funcții în Administrația militară și civilă, primarii și consilierii Timișoarei, negustorii de succes, meseriașii până la numeroșii servitori și muncitori necalificați. Straturile sociale nu sunt ușor de delimitat, dar Timișoara începutului de secol reflectă câteva din caracteristicile sociale ale orașelor din restul continentului. Capitolul conține câteva studii de caz ce aprofundează cercetarea concentrată pe anumite categorii sociale: elitele, evreii, călugării, medicii, hangii, răufăcătorii. În cazurile numite creăm o legătură între orășeni și locul unde își desfășoară activitățile, în funcție de natura lor, pentru a zugrăvi, în culori, sunete și mișcări, lumea din zorii modernității timișorene: primăria, biserica și mănăstirea, spitalul și farmacia, tribunalul, cârciuma și nu numai. Inserăm detalii de natură demografică, dar și referiri la mediul natural, climă și efectele asupra populației. Astfel se conturează un tablou, chiar dacă punctele de interes evidențiate nu acoperă tot ce se petrece în oraș, dar acesta conține detalii din viața de zi cu zi a orășenilor: munca, mersul la biserică, mersul la târg, la cârciumă. Capitolul este dedicat așadar timișorenilor de acum 300 de ani, iar prin timișorean înțelegem orice persoană care se stabilește în oraș și își desfășoară activitatea aici. Suntem determinați să alegem această variantă, mai ales din cauza aportului coloniștilor; desigur, aceștia nu sunt timișoreni la origine, însă vin aici pentru a-și găsi un nou cămin, contribuind cu tot ceea ce întreprind la reconstrucția sa, întemeiază familii și își găsesc sfârșitul tot aici. Prin intermediul acestor studii concentrate pe oameni, am reușit să aflăm care sunt ocupațiile orășenilor, ce grupuri sociale există, ce etnii tolerate trăiesc și ele în oraș, cât de salubru/insalubru, sigur/nesigur este orașul, cât de mare este mobilitatea populației, ce varietate de activități preferă timișorenii în timpul liber ș.a.m.d.

Capitolul al cincilea – *Sfârșit și început de lume* – încheie povestea orașului, începută în 1716. Momentul de cezură în dezvoltarea și așa fragilă a Timișoarei este declanșat de noul război austro-turc din 1737-1739 și de epidemia de ciumă. Orașul nu este teatru de bătălii, ci doar victimă colaterală a altor evoluții ce însoțesc războiul: mișcări de populație, abuzuri ale armatei, jafuri, vandalisme. Ciuma, în schimb, afectează profund Timișoara. Epidemia lovește în numeroasele activități ale orășenilor: bisericile și școala se închid, oamenii nu pot părăsi orașul, nu mai au loc înmormântări cu ceremonial, meseriașii din domeniul alimentar (brutari, măcelari) sunt atent supravegheați, la fel și întrunirile prea numeroase în spațiul public al cârciumilor.

După ce analizăm conținutul ordinelor venite de la Viena dar și al regulamentului special pentru Timișoara, trecem la efectele acestor ordine, la felul cum modifică viața urbană, prin stabilirea carantinei, apariția lazaretelor și a medicilor specializați sau curățenia generală din casele infestate. Această frescă a vieții în oraș în timpul ciumei este o multitudine de imagini vizuale, olfactive și auditive. Încheiem tabloul cu o scenă mai luminoasă, a încheierii epidemiei și a renașterii orașului, sărbătorită prin rugăciuni, procesiuni și cântece de mulțumire. Ultimul subcapitol este „o privire în viitor”, adică o scurtă incursiune în a doua perioadă de administrație vieneză, cu câteva linii generale de evoluție. Scopul incursiunii este de a pune în balanță realizările primelor decenii și locul lor în cadrul întregului secol al XVIII-lea.

Perioada anilor 1716-1740 este marcată de la început de planurile conducerii austriece pentru orașul cucerit de la otomani. La finalul studiului putem observa ce anume și cât anume din aceste planuri s-au realizat, ce măsuri au avut efect și cât de mare este amprenta noii administrații asupra orașului. Moșteniri din epoca de dinainte sunt încă vizibile în perioada carolină, în speță în domeniul urbanistic, dar și al divizării orașului pe criterii confesional-etnice, deci elemente de continuitate între cetatea turcească și cea austriacă există. Noua stăpânire reușește să modifice și să îmbogățească peisajul etnic și confesional, contribuind prin asta și la îmbunătățirea economiei. Aportul coloniștilor este negreșit unul esențial, nuanțat doar de condițiile vitrege de mediu, care cauzează o mortalitate ridicată. Cât despre dezvoltarea economiei, la nivel local Timișoara poate fi percepută ca un laborator al exeperimentelor mercantiliste. Autoritățile au probleme nu doar cu „îmblânzirea” mediului înconjurător, ci și cu impunerea unor reguli stricte supușilor. Documentele au demonstrat că, de multe ori, există diferențe între ceea ce se legiferează și ceea ce se întâmplă în realitate, fie că e vorba de activitățile meșteșugărești din oraș, de sectorul localurilor publice, de calitatea și prețul produselor, de salubritate etc. De reținut este că stăpânirea austriacă a reușit să ofere orașului un cadru instituțional, cultural și material pentru o viitoare dezvoltare, ale cărei rezultate vor fi mult mai vizibile spre finele secolului al XVIII-lea.

